

De Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* van 1950–1971 in Nederland

A. Timmerman

Inleiding

De Nachtzwaluw behoort tot een kosmopolitisch verspreide vogelgroep, waarvan *Caprimulgus europaeus* in geheel Europa op voor de soort geschikte terreinen voorkomt met uitzondering van het noorden van Scandinavië, op IJsland en aan de zuidwestkust van Noorwegen.

Voor 1970 was er in Europa nog weinig geografisch censusonderzoek gedaan aan de soort. Wel was men alom van oordeel dat dit noodzakelijk werd, omdat men meende dat de aantallen broedparen in de geschikte biotopen achteruitgingen.

De British Trust for Ornithology begon in 1958 een census over het voorkomen van de soort in Groot-Brittannië. In Duitsland werden in de afzonderlijke 'Länder' deelonderzoeken verricht.

Van Oordt & Verwey (1925) noemen de Nachtzwaluw een '*niet talrijke*' broedvogel in droge en bosrijke streken, zowel in het oosten als het westen des lands. Eykman et al (1936–1949) noemt de soort '*een niet zeldzame broedvogel van droge, beboschte streken over het gehele land*'. Haverschmidt (1942) vermeldt dat de Nachtzwaluw sterk in aantal achteruit is gegaan. Latere avifaunistische werken noemen de soort echter een '*vrij algemene broedvogel*' (Peterson, Mountfort & Hollom 1954). Volgens de aantalsindeling, die gebruikt werd in de Avifauna van Nederland (CNA 1962), zal dit begrip ongeveer gelijk staan met '*vrij talrijk*', hetgeen 2500–10.000 broedparen betekent. De avifauna zelf noemt in 1962 de Nachtzwaluw '*een vrij schaarse broedvogel*' of wel 250–2500 broedparen en in 1970 een '*zeer schaarse tot schaarse*' (respectievelijk 1–50 en 50–250 broedparen) broedvogel.

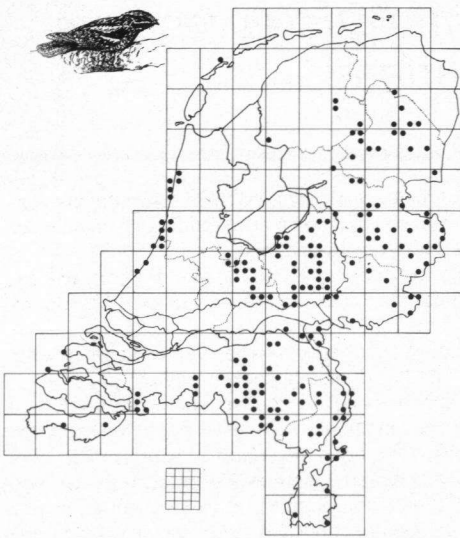
Zo zou de situatie zijn geweest toen in 1957 het onderzoek aan de Nachtzwaluw in ons land door het Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van Natuurbehoud begon.

In dit artikel worden de verzamelde gegevens van dit onderzoek dat werd uitgevoerd in de jaren 1959–1971 beschreven. Er werden toen twee enquêtes gehouden in 1959 en 1971, veldonderzoek verricht en daarnaast gegevens verzameld uit de dossiers van het Rijksinstituut voor Na-

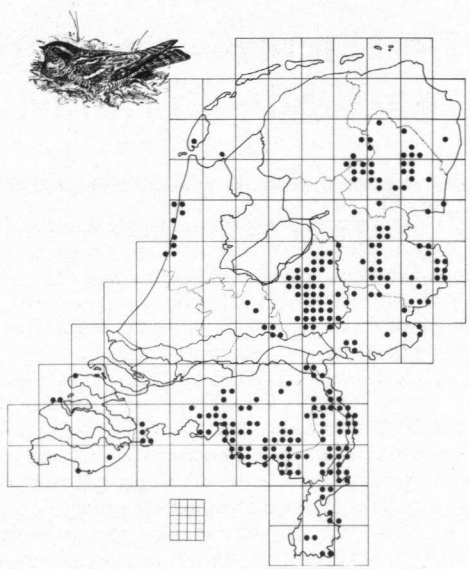
tuurbeheer, het archief van de Nederlandse Ornithologische Unie, Limosa jaargangen 24–34, Het Vogeljaar jaargangen 5–19 en de 'Avifauna van Midden-Nederland'. Voorts zijn aanvullende gegevens uit de periode 1950–1959 opgenomen.



Heide met oudere dennenopslag of grenzend aan de bosrand.
Foto: H. Moller Pillot.



Figuur 1. Broedplaatsen van de Nachtzwaluw in de periode 1950 - 1971.



Figuur 2. Broedplaatsen van de Nachtzwaluw naar het Sovon-onderzoek in de periode 1973 - 1977.

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek was om zo mogelijk de geografische verspreiding van de Nachtzwaluw binnen Nederland vast te leggen, per provincie, gemeente en gebied, ten behoeve van een beter beheer van deze terreinen voor het behoud van de soort als broedvogel in Nederland. Daarnaast werd getracht -maar in mindere mate- om een beter inzicht te krijgen in het aantal broedvogels en de biotopen die ze benutten.

De verspreiding in Nederland

Bij het onderzoek werd er vanuitgegaan dat de waarnemingen die werden doorgegeven, betrekking hadden op broedparen. Hoewel daarover niet altijd zekerheid bestond en het meer te doen was om bezette territoria, werden alle gegevens als zodanig beschouwd (tabel 1). De namen van de in de tabel vermelde gemeenten kunnen door gemeentelijke herindeling thans anders luiden. Uit Groningen kwam alleen een melding uit het eind van de jaren vijftig.

Ook in Friesland was het aantal Nachtzwaluwen gering. Het voorkomen van de soort op Vlieland is twijfelachtig. In Drenthe werden enkele territoria gevonden in vrij jonge bosgebieden, evenals in het hoogveengebied in het zuidoosten van deze provincie. In Gelderland, de provincie met het grootste bosareaal van ons land, werden in 27 gemeenten territoria gevonden. De bezette gebieden van de Utrechtse Heuvelrug sluiten aan bij die van het Gooi. In de duinen is vrijwel het gehele gebied tussen Schoorl en Den Haag bezet. Uit Zeeland werden enkel territoria gemeld uit de duinen van Westerschouwen en Walcheren en ook uit Zeeuwsch-Vlaanderen. Opmerkelijk is het territorium uit de nog wel erg jonge bos-

sen in de Braakmanpolder bij Hoek.

In Noord-Brabant is de soort goed vertegenwoordigd, evenals in Limburg, waarbij vooral de concentratie in het midden van deze provincie opvalt.

De resultaten van het onderzoek

De verkregen gegevens bieden een redelijk inzicht in de verspreiding van de Nachtzwaluw over ons land in die jaren. Bovendien verschaffen de namen van de terreinen de belangrijkste broedplaatsen, hoewel niet alle. Daarvoor was het aantal medewerkers aan de enquête niet groot genoeg en de tijd die eraan besteed kon worden ontoereikend.

Verder kon uit dit onderzoek geen bevredigende conclusie worden getrokken over de populatiegrootte van de Nachtzwaluw in die jaren in ons land, vergelijkbaar met het latere Sovon-onderzoek uit de jaren 1973-1979. Uit het biotooponderzoek bleek dat de soort in alle Nederlandse provincies voorkomt, behalve in Flevoland.

Ze werd gevonden op beboste zandgronden met bosranden, heide en duinen. Bijvoorbeeld: in niet beboste heide met plaatselijk opslag van jonge dennen en berken (foto op bladzijde 253); heide met oudere dennenopslag of grenzend aan de bosrand (foto op bladzijde 251); kaalkap-terreinen of jonge aanplant, die grenzen aan bos; naaldbossen langs paden en brandgangen; en ook op soortgelijke terreinen in de duinen en op het restant hoogveengebied in Drenthe. Wordt de kaart (figuur 2) van Sovon naast figuur 1 gelegd, dan blijkt dat in Gaasterland geen Nachtzwaluwen meer voorkomen, dat langs de Hollandse kust het aantal territoria in de duinen

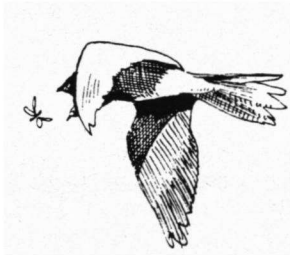
is verminderd, de soort in Drenthe, de Achterhoek, op de Veluwe en in Noord-Brabant en Limburg op sommige plaatsen is verdwenen, maar elders is verschenen, en dat ze in Zeeland nog wel aanwezig is, maar niet meer in Zeeuwsch-

Vlaanderen.

De verkregen gegevens vormen samen met de beschreven terreinsituaties een hulpmiddel bij het maken van beheersplannen in de desbetreffende gebieden.

Tabel. Aantallen broedparen van de Nachtzwaluw per provincie van 1950-1971 (zie figuur 1).

gemeente	terrein	jaar	aantal
GRONINGEN			
Haren	—	1957, 1958	1
FRIESLAND			
Smallingerland	bossen bij Kortehebben	1953, 1970	1
Ooststellingwerf	Boswachterij Appelscha	1953, 1958	3;1
Gaasterland	Rijsterbos	1950, 1953	1;1
Vlieland	—	1971	1?
DRENTHE			
Eelde	Landgoed Vosbergen	1959	1
Anloo	De Strubben	1959	1
Gieten/Gasselte	Boswachterij Gieten	1965	1
Rolde	Westerseveld	1959	1
	Boswachterij Hooghalen en Schoonlo	1959, 1966	1;1
Sleen	Boswachterij Sleenerzand	1959	3
Emmen	Weedingerveld	1959, 1971	2;1-2
	Hoogveen, ten zuiden van het Meerstablok	1971	2
	Amsterdamse Veld	1971	1
Dwingeloo	Boswachterij Dwingeloo	1959, 1968	2;1
Havelte	Havelterberg	1970	1
Diever	Berkenheuvel en omgeving	1965, 1969, 1971,	2;11;8
Vledder	Boschoord	1959, 1970, 1971	10;2;1



Niet beboste heide met plaatselijk opslag van jonge Grove Dennen en Berken.

Foto: H. Moller Pillot.

gemeente	terrein	jaar	aantal
OVERIJSEL			
Staphorst	Boswachterij Staphorst	1959, 1961, 1962	3;1;1
Dalfsen	Rechterensche Veld	1950, 1956, 1959	3;1;4
Ommen	Vilsterse Veld	1959	1
	Boswachterij Ommen	1959	5
	Lemelerberg	1963	1
Raalte	Boetelerveld	1963	2
Hellendoorn	Hellendoornse Berg	1959	3
Holten	Holterberg	1959	1
	Boswachterij Haarle	1971	2
Rijssen	Hollands Schwarzwald en omgeving	1959, 1971	7;3
Vriezenveen	Hoge Hexel	1959	1
	Engbertsdijkvenen	1967, 1971	1-2;2-3
	bos bij de Albergerbrug	1959	2
Almelo	Dasselaar	1969, 1971	1;1
Ambt Delden	Vörgersveld	1965	1
Hengelo	Wolfkaterveld	1965	2
	Flierveld	1965	3
	Buurserzand	1957, 1959	1;2
Haaksbergen	Haaksbergerveen	1963	1
	ten zuiden van het		
Enschede	Bruinink, langs Buurserstraat	1960	1
	Lonnekerberg	1959	3
	Haagsche Bos	1959	1
Losser	Landgoed Boerskotten	1959	2
	Lutterzand en Punthuizen	1959, 1971	5;3
	Stroothuizen	1971	1
Tubbergen	Het Onland en omgeving	1959, 1971	5;1
	Paardenstenkte	1959	5
Denekamp	bosgebied bij Ezelsgoor	1971	2
GELDERLAND			
Winterswijk	Het Wooldse Veen	1959	1
	Buurtschap Kotten	1959	1
	Buurtschap Huppel	1959	1
Lichtenvoorde/Aalten	Schaarsheide en andere terreinen	1959	8
Borculo	bos bij de Leo Stichting	1960	4-5
Vorden	Grote Veld en omgeving	1959	20
Gorsseel	Gorssele Heide en omgeving	1959	10
Bergh	Montferland	1959, 1962, 1965,	20-30;2;4
		1966, 1971	5;1
Ubbergen	Duivelsberg	1963	1
Groesbeek	Boswachterij Groesbeek	1971	1
Heumen	Heumensoord	1963	6-7
Overasselt	Overasseltse Vennen	1963, 1965	1-2;1
Horsen/Bergharen	bos op de stuwwal	1960	2
Hattum	Veluwerand	1959	1
Heerde	Boswachterij Zwolse Bos	1959, 1967, 1969	1;1;3
Oldebroek	Oldebroekse Heide	1960	1
Doornspijk	Doornspijkse Heide	1952	2
Ermelo	Elspeeter Bos	1959	1
	Stakenberg	1959	1
	Horstmeer	1959	4
	De Haspel	1959	1
	Ullerberg	1959	3
	Landgoed Leuvenum	1959	3
	Leuvenumse Bos	1959	3
	Gemeentebos	1959	3

gemeente	terrein	jaar	aantal
	Driessche Berg	1960	3
	Groevenbeek	1970	1
Putten	Hulsheem	1960	1
Barneveld	Boeschoten	1959	1
	Boswachterij Kootwijk	1964, 1965	6;4
Apeldoorn	Zandhegge	1958, 1970	4;1
	Kroondomein	1959, 1971	6;10
	Johny's Land in Ugchelse Bos	1959	1
	Boswachterij Ugchelen	1958	4
	Orderbos	1958	2
	Loenermark	1958	4
	De Jutberg	1964	1
	Gerritsflesch	1958	1
	Boswachterij Hoenderloo	1971	3
	Boswachterij Garderen	1971	1
Apeldoorn/Ede	De Hoge Veluwe	1959, 1971	12;5
	Deelerwoud	1963	'veel'
Ede	Valouwe	1957, 1959	1;1
	Sijsselt en Zuid-Ginkel	1960, 1969	6;2
Ede/Wageningen	Bennekomse Bos en omgeving	1959, 1969	ca 10;2
Renkum	Wolfhezerbossen	1959	2
Arnhem	Arnhemse Heide	1959	1
Rozendaal/Rheden	De Imbosch	1959	9
	Rhedeoord/Hagenau	1959	4
	Beekhuizen/Rhederheide		
	Nationaal Park (overig deel)	1959	6
	Veluwezoom	1971	7
UTRECHT			
Amerongen/Rhenen	Amerongse Berg/Prattenburg	1960, 1963, 1964, 1971	8;8;3;5
Leersum	Boswachterij Leersum	1960	5
Doorn	Kaapse Bossen	1960	7
Woudenberg/Leusden	Den Treek/Henschoten	1960	7
Leusden/Amersfoort	Leuserheide en omstreken	1960, 1961, 1969	4;3;3
Zeist	Willem Arntz-Hoeve	1952	1
Soest	waterwingebied	1961, 1969	1;1
	De Zoom	1961	1
	De Lange Duinen	1961, 1969	2;1
	De Korte Duinen	1961	1
	Birkhoven	1969	1
Baarn	Pijnenburg	1959, 1967	5;1
De Bilt	Houtringe en omgeving	1960	2
	Ridderoord	1959	1
Maartensdijk	Maartensdijkse Bos	1959	1
	Beukenburg	1961	1
NOORD-HOLLAND			
Hilversum	Spanderswoud	1950, 1960	2;2
	Smithuysenbosch en omgeving	1959, 1962	5;5
	Hoorneboeg	1959	1
	Dassenbos	1959	1
Schoorl	Boswachterij Schoorl	1966, 1968, 1971	1;1;2
Bergen/Egmond	Provinciale Waterleiding Duinen		
	Noord-Holland	1968, 1971	23;14
Velsen	Duin en Kruidberg	1953, 1959, 1961	6;1;3
Bloemendaal	Nationaal Park De Kennemerduinen	1952, 1955, 1959, 1971	4;6;5;1
Zandvoort	Elswoutshoek	1959	1
	Middenduin	1963	1

gemeente	terrein	jaar	aantal
Zandvoort/Bloemen- daal/Noordwijkerhout (Z-H)	Amsterdamse Waterleidingduinen	1960, 1962, 1967	4;4;1
ZUID-HOLLAND			
Noordwijk	Boswachterij Noordwijk	1957, 1959	2;2
Katwijk/Wassenaar	Leidse Waterleidingduinen	1971	2
Wassenaar	Haagse Waterleidingduinen	1950, 1959, 1971	6;3;1
ZEELAND			
Westerschouwen	Dominiale Duinen	1964	1
Domburg	Waterleidingduinen bij Oranjezon	1961	1
Hontenisse	bossen bij Schuddebeurs	1959, 1960	1;1
Clinge	bossen bij Clinge	1962	1
Hoek	bossen in Braakmanpolder	1963	1
NOORD-BRABANT			
Ossendrecht/Putte	Groote Meer en omstreken	1952, 1959, 1964	3;2;3-15
Woensdrecht	Woensdrechtse Heide	1952	5
Bergen op Zoom	Zoomland	1964, 1965	1;1
Rucphen	Rucphense en Langendijkse Heide	1965	5-8
Huijbergen/Wouw	bosgebied Huijbergen/Wouw	1963, 1964	5;?
Zundert	Buissche Heide	1952	2
Hoeven	Bosschenhoofd	1963, 1964	1-2 1-2
Nieuw Ginneken	Strijbeekse Heide	1963	1
Chaam/Nieuw Ginneken	Ulvenhoutsebos	1959	10
Chaam/Alphen/Gilze	Chaamse Bossen	1963	2-15
Goirle	Rechte Heide	1952, 1962	4;8-9
	Lamenakker	1962	1-2
Tilburg	De Sijsten	1952, 1964	1;1-8
Loon op Zand/Drunen	Loonsche en Drunensche Duinen	1950	15
	Drunensche Heide	1964	4-5
Helvoirt	Hooge Heide	1964, 1966	1-5;1
Berkel/Enschot	Gemeente Heide	1961	3
Oisterwijk	Oisterwijkse Heide	1951, 1959, 1963	3;4;2
Boxtel	Kampinasche Heide	1959, 1963, 1964, 1971	12;16;13;2
Vught	Vughtse Heide	1950	1
	Beukenhorst	1950	3
Schijndel	Wijboschbroek	1952, 1963	3;1
Oirschot	Oirschotse Heide	1951, 1958, 1963, 1968	3;7;2;1
Moergestel	Kerkeindsche Heide	1962, 1964	2;2
Middelbeers	Landschotse Heide	1963	1
	Landgoed De Baest	1963	3
Hilvarenbeek	Diessensche Heide	1959	1
	Landgoed Gorp en Rovert	1959	2
	Beekse Heide	1962, 1964	3;8
Hoge en Lage Mierde	Landgoed De Utrecht	1959, 1962, 1963	2;20;19
Reusel	Reuselsche Moeren	1963	2
Bladel/Netersel	Neterselse Heide	1952, 1953, 1963	2;2;3
Vessem	bos en hei bij Knegsel	1952	2
	Gemeentebossen	1952	2
	Buiksche Heide	1952	2
Eersel	Groote Aard	1952	3
Eersel/Hoogeloon	Hapertse Heide	1963	3
Best/Son	Nieuwe Heide	1964	4
Riethoven	Einderheide	1952	1
Westerhove	Heiereind en Braambosch	1952	3
Veldhoven	Zeeltse Heide	1952	2

gemeente	terrein	jaar	aantal
Waalre	Het Landschut	1952	3
	Galgenveld en omgeving	1952	2
	Nieuwe Ven en omgeving	1952	3
Eindhoven	Groote Heide	1952, 1960	1;1
	Philips Bos	1952	1
Valkenswaard	Malpievennen	1959	1
Mierlo/Someren/Gel- drop/Heeze	Strabrechtse en Lieropse heide	1959, 1965, 1966	10;15;15
Heeze/Geldrop	Groote Heide	1960, 1963	7;5
Heeze	Heezerbos	1952	2
Leende	De Groote Peel	1971	2
	Kraanvennen en omgeving	1971	1
Maarheeze	De Pan	1971	2
Bakel/Milheeze	De Stippelberg en omgeving	1952, 1959, 1960, 1971	20;12;6;1
Helmond	Brouwhuisse Heide	1959	2
Stiphout/Nuenen	Geeneindse Heide	1957, 1959, 1963	2;4;7
Nuenen	Papenvoortse Heide	1950	1
Lieshout	Lieshoutse Heide	1959	2
Oploo	Boswachterij St. Anthonis	1959	3
Ravenstein	Herperduin	1952, 1957	2;1
Schaik	Gemeentebos	1963	1
LIMBURG			
Mook	Mookerheide	1959, 1970	1;1
Bergen	De Hamert	1969, 1971	1-2;1
Broekhuizen	Swolgener Heide	1972	enkele
Grubbenvorst	Schuitwater	1971	2
	bos bij Kaldenbroek	1971	1
Arcen/Velden	Bunnerveld	1961, 1964	4;1
Venlo	Genooier Heide	1957, 1964, 1965	3;2;2
Tegelen	Holtmuhle	1963, 1964, 1971	2;2;1
Swalmen	bossen ten oosten van Swalmen	1959	1
Sevenum	Griendtsveen	1960	1
	Mariapeel	1971	3-5
	bossen Helden/Kessel	1971	10-tal
Helden/Kessel	bossen onder Haelen	1971	5-tal
Beegden/Horn	Beegderheide	1959, 1960	1;2
Weert	Weerter Heide	1971	4-5
Melick/Herkenbosch	Meinweg en omgeving	1959, 1971	6;15
Montfort	Munnicksbos	1960, 1961	1;2
Echt	Annendaalsbos	1958	2
Brunssum	Brunsummerheide	1959, 1962	9;2
Vaals	Malensbosch	1959	4
Maastricht	Sint Pietersberg	1959	1

Conclusie

De Nachtzwaluw is in Nederland een zeer bedreigde soort geworden. Twee factoren zijn daarvoor verantwoordelijk. In de eerste plaats wordt aangenomen dat de voedselpositie door de schadelijke milieu-invloeden drastisch is verslechterd. Een ten tweede is de rust op de broedplaatsen die de soort nodig heeft, overdag sterk teruggelopen door de toegenomen recreatiedruk.

Het verdient ten zeerste aanbeveling om bij het

■ A. Timmerman, Clarendallaan 2, 3841 DG Harderwijk

De redactie van 'Het Vogeljaar' houdt zich aanbevolen voor aanvullingen van de tabel met nauwkeurige bronvermelding.

opstellen van beheersplannen voor terreinen waarin zich nachtzwaluwbiotopen bevinden, maatregelen te verwerken, die, althans in de broedtijd, de rust ter plaatse verzekeren. Met dank aan alle instellingen en personen die hun medewerking gaven bij het verzamelen van de gegevens of anderszins medewerkten aan dit verslag.

Dick A. Jonkers dank ik voor zijn hulp bij het maken van deze publicatie.